СВІДОМІСТЬ ЯК ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЇ: ПОСТНЕКЛАСИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Марина ГУСЕЛЬЦЕВА

УДК 159.922 : 165/168

Marina Guseltseva

CONSCIOUSNESS AS A PROBLEM OF PSYCHOLOGY: POST-NONCLASSICAL INTERPRETATION

Постановка проблеми. Зміст парадигми свідомості у психології змінювався разом зі зміною ідеалів раціональності. В класичній психології свідомість розглядалася тотожною психіці, її вивчали як відособлену реальність засобами зорієнтованої на природознавство методології. Некласична парадигма у психології була сфокусована переважно на поведінці, діяльності, спілкуванні, соціальній ситуації розвитку особистості. Проблема свідомості як така відійшла тут на другий план. Поворот до феномену свідомості знов виникає на постнекласичному етапі розвитку психології під впливом глобальних соціокультурних трансформацій сучасності, а також під тиском досягнень когнітивістики і нейронауки. Саме постнекласичний ідеал раціональності сприяв виявленню плинної, лабільної, процесної, надскладної і багатовимірної природи свідомості, стимулюючи пошук нових дослідницьких стратегій. Тут наново дала про себе знати проблема вивчення свідомості як суб'єктивної реальності, яка не могла бути вирішена у рамках когнітивних підходів і нейронауки й вимагала задіяння в лоно психології *соціогуманітарної методології.* Одним з важливих методологічних ресурсів постнекласичного ідеалу раціональності стали трансдисциплінарні дослідження феномену свідомості.

Актуальність дослідження. Вивчення свідомості на постнекласичному етапі розвитку психології фундовані досягненнями як безпосередньо психологічної науки, так і суміжних галузей знання. Важливість розробки проблеми свідомості у психології на новому етапі її розвитку як гуманітарної науки викликана, по-перше, можливістю осягнення її природи з допомогою вдосконалених дослідницьких методів, по-друге, суто методологічними проривами, що еволюціонують безпосередньо в ході такого дослідження. Результатом розвитку постнекласичної методології стала поява *науки про свідомість* як проблемно зорієнтованого напряму в комунікативному полі трансдисциплінарних досліджень.

Метою даної статті є розгляд постнекласичної методології стосовно проблеми свідомості на сучасному етапі розвитку психології. Аргументується продуктивна роль комунікативних методологічних стратегій і трансдисциплінарного підходу, що дають змогу осмислювати психологічні феномени виняткової складності, феноменальної плинності та надзвичайної багатовимірності. Вказується на недостатність природничо-наукового підходу до проблеми свідомості, властивого когнітивній психології і сучасним нейронаукам. Культурно-аналітичний підхід до проблеми свідомості поданий як інтегратор соціогуманітарної методології в актуальному полі психологічних досліджень, сприяючи розкриттю гуманітарних аспектів вивчення свідомості, зокрема її культурно-історичної мінливості і суб'єктивності.

Засадничі положення. Суб'єктивність і контекстуальна мінливість свідомості – важливі грані постнекласичної інтерпретації пси-

Copyright © ГУСЕЛЬЦЕВА Марина Сергіївна, РФ (ГУСЕЛЬЦЕВА Марина Сергеевна, РФ), 2018.
Copyright © ФУРМАН Анатолій Васильович (переклад), 2018.

хічного, які вислизають з поля зору когнітивістськи зорієнтованих підходів. Новітні дослідження свідомості у рамках когнітивного підходу і нейронауки в епістемологічному напрямку продовжують слідувати ідеалам класичної і некласичної раціональності. Вивчення свідомості як суб'єктивного досвіду містить усе ті ж методологічні труднощі, що відомі ще з епохи розквіту класичної психології і зумовлені ситуаційною екзистенційністю, інтровертованістю, неформальністю та експериментальною невідтворюваністю завжди унікального суб'єктивного досвіду.

Загалом проблема суб'єктивності людського досвіду виходить в сучасній психології на передній план. Її продуктивному вирішенню сприяють розробка методології трансдисциплінарності і використовування антропологічної оптики, дослідницького інструментарію, що запозичений із соціогуманітарних наук.

Аналіз епістемологічних досліджень (див. **[8; 9; 10]**). З позиції обстоюваного нами культурно-аналітичного підходу доведено, що складність рефлексії, комунікативна раціональність і трансдисциплінарні дослідницькі стратегії є особливістю постнекласичного стану науки. У його контексті *прозорість феномену свідомості,* що всамоочевиднює видимий світ для суб'єкта, а нерідко й ілюзорний, ставиться як методологічна проблема, а в його оптиці виявляється еволюційне значення свідомості як механізму спотворення і суб'єктивації дійсності. Не дивлячись на той факт, що проблема свідомості вельми інтенсивно вивчається сьогодні з позицій когнітивістики і нейронауки, принципово істотний ракурс вона набуває в інтелектуальному просторі соціогуманітарних наук. Саме тут має місце пріоритетна роль названого підходу як епістемологічного транслятора філософської і загальногуманітарної методології у практику психологічних досліджень **[9]**.

Постнекласична інтерпретація проблеми свідомості в контексті сучасної психології спирається на праці провідних дослідників даної царини науки **[1; 2; 3; 20; 21; 24; 30; 32; 33]**.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок XX сторіччя у психологічній науці був ознаменований сходженням зі сцени її першої – *класичної* – парадигми свідомості і пошуками нових дослідницьких підходів. Саме в горнилі цієї епохальної методологічної кризи народжувався новий – *некласичний* – ідеал раціональності **[14]**.

Аналізуючи кризу класичної парадигми свідомості, історики психології виділяють як мінімум сім передумов у її формуванні: (1) *відмежування психіки від інших явищ дійсності* (свідомість вивчалася у внутрішній ізоляції й абстрагуванні від повсякденної життєвої реальності; у подальшому різні відповіді на цей виклик дали бігевіоризм, філософія життя, соціокультурно зорієнтовані психологічні підходи); (2) *тотожність психіки і свідомості* (відповіддю на цей виклик стала розробка категорії *несвідомого* школами глибинної психології); (3) *інтровертова свідомість вимагала методу інтроспекції,* яким, своєю чергою, можна було вивчати лише інтроспективну свідомість (так званий "парадокс В. Вундта" був подоланий більшістю психологічних шкіл початку XX ст.); (4) *методологічний принцип елементаризму* (розподіл психіки на елементи) і витікаючі з нього механіцизм та атомізм (відповідь на цей виклик запропонувала гештальтпсихологія, що висунула холічний принцип); (5) *теоретичний принцип сенсуалізму* (елементи, що становлять основу психіки, сенсорні за своєю природою); (6) *індивідуалізм,* що припускає вивчення безпосередньо даних явищ свідомості (це дослідницьке настановлення здолали діяльнісний і культурно-історичний підходи, що шукали суть психічного за його межами, насамперед у сфері соціальності); (7) *асоціанізм* як універсальний пояснювальний принцип роботи психіки (механізм перетворення простих психічних явищ у складні) **[20; 27; 28]**.

Водночас теоретичне *протиставлення свідомості решти* явищ дійсності створювало у психології психофізичну проблему (дилему ідеального і матеріального), психофізіологічну проблему (розрив психічного і фізіологічного) і психогностичну проблему (вимога пізнання суб'єктивної реальності об'єктивними методами). Отож завданнями *некласичного ідеалу* раціональності у психології було, з одного боку, подолання різновидів вищеокресленого методологічного дуалізму, а з іншого – контроль за неминучою суб'єктивністю дослідника, яка призводить до когнітивних спотворень.

Якщо класична інтерпретація свідомості виходила із постулатів тотожності реальності та її відображення, буття і мислення (і цей принцип класичної раціональності: *порядок і зв'язок ідей такий самий, як порядок і зв'язок речей,* – сформулював Б. Спіноза), то некласична інтерпретація проблеми свідомості почалася з розгляду предмета психології як взаємозв'язку зовнішніх і внутрішніх асоціацій (Г. Спенсер); осягнення плинності і процесної

безупинності психіки (від метафори "потоку свідомості" В. Джеймса – до вивчення психічного як процесу в інтерпретації послідовника С.Л. Рубінштейна А.В. Брушлінського **[6; 21]**); осмислення неусвідомлюваних явищ (і тим самим визначення власних меж свідомості в колі психіки); проблематизації відношень свідомості і поведінки, свідомості і діяльності, свідомості і мозку, свідомості і зовнішнього світу. Іншими словами, якщо класична парадигма свідомості вивчала її як закриту систему психічного, то некласична знаходила обхідні шляхи до свідомості через вивчення поведінки, діяльності, несвідомого, продуктів творчості, аналізу особистості, культури і т. ін. Недивно, що в ході розширення дослідницького поля психології на некласичному етапі її розвитку проблема свідомості поступово відійшла на другий план, у зони латентного розвитку психологічного знання. Цьому сприяли й цілком певні історичні обставини у розвитку психології: наприклад, припинення діяльності Вюрцбургської школи, вимушена еміграція в 1930-і роки гештальтпсихологів з Німеччини у США.

На некласичному етапі розвитку психологія активно освоювала нові сфери реальності та розширювала власні дослідницькі поля, вивчаючи структуру діяльності, світи несвідомої психіки, феноменологію творчості, процеси соціалізації особи і дію на психіку навколишнього соціокультурного середовища. Водночас велика увага тут надавалася психотерапевтичній практиці і прикладним психологічним галузям. В методологічному плані свідомість стала прозорою, а тому непомітною. Механізм цієї невидимості досить вдало описаний Л. Аноліі: "Ми, як риби у воді, не схильні "бачити" культуру, тому що це середовище, у якому ми живемо. Це *невидиме середовище*, в яке … занурений кожний з нас. …Це *прозора реальність*, оскільки ми дивимося на світ і на все те, що відбувається крізь неї… Ми не віддаємо собі звіту в тому, що… дивимося на світ, приймаючи певну позицію і *специфічну точку зору*, якою і є наша культура" **[4, с. 19–20]**. Аналогічним чином проблема свідомості виявилася прозорою реальністю і була "розчинена" в некласичній психології (сфокусованій переважно на поведінці, діяльності і розвитку особистості) аж до останньої третини XX століття.

Нова хвиля інтересу до феномену свідомості піднялася в 1980–90-х роках, що багато в чому було викликане до життя досягненнями суміжних наук і появою таких проблемно-інтегрованих сфер знання, як когнітивістика, нейронаука, дослідження ментальності. У 1988 були опубліковані такі відомі праці, як "Когнітивна теорія свідомості" (A cognitive Theory Consciousness) Б.Дж. Баарса та антологія "Свідомість в сучасній науці" (Consciousness in Contemporary Science). В 1991-92 у сфері філософії свідомості з'явилася ціла серія книг із вельми характерними назвами: "Пояснена свідомість" (Consciousness Explained) Д. Деннета; "Проблема свідомості" (Problem Consciousness) К. Макгіна; "Переосмислена свідомість" (Consciousness Reconsidered) О. Фланагана; "Нове відкриття свідомості" (Rediscovery Mind) Дж. Серла **[20]**. Парадоксом усіх вище названих робіт став той факт, що, звертаючись до когнітивної інтерпретації свідомості, автори невимушено або невласновільно демонстрували, що сам по собі когнітивний підхід, як і нові досягнення нейронауки, не вирішують проблему свідомості.

На постнекласичному етапі розвитку науки дослідження свідомості спочатку здійснювалися в трансдисциплінарному просторі знання. Діалог філософів свідомості, когнітивних психологів і представників нейронаук вилився в організацію щорічних конференцій, що проводилися з 1994 року в місті Тусоне (штат Арізона): якщо перша конференція проводилася під девізом "Назустріч науці про свідомість" (Toward a Science Consciousness), то з 2016 вже виник і був інституціалізований новий дослідницький напрям – "Наука про свідомість" (Science Consciousness). Так, в університеті Арізони відкрився Центр досліджень свідомості, інший Центр науки про свідомість був створений при університеті Мічигану **[20]**.

З одного боку, відновлення інтересу до проблеми свідомості відбулося в той момент, коли вже був накопичений певний методологічний досвід, досягли зрілого розвитку прикладні галузі психології, з другого – на новому – *постнекласичному* – етапі свідомість постала дослідницькою проблемою, що вимагала розробки трансдисциплінарних підходів. Саме в цьому контексті і формувалася наука про свідомість – Science Consciousness **[2; 32]**. В 1997 році в академічному місті Клермонте (штат Каліфорнія) пройшла перша зустріч асоціації вчених, котрі вивчають свідомість (Association for Scientific Study Consciousness – ASSC). Важливу роль в інституціалізації науки про свідомість зіграла поява низки нових академічних журналів, таких як "Свідомість і пізнання" (Consciousness and Cog-

nition) і "Журнал досліджень свідомості" (Journal Consciousness Studies), видання яких почалося відповідно в 1992 і в 1994 роках [**20**].

У сучасній постнекласичній інтерпретації свідомість (як і психіка в цілому) постає як складна система, а також суб'єктивна, динамічна і багатовимірна реальність, що постійно самоорганізується. Вивчення ж складних самоорганізаційних систем, динамічних і багатовимірних реальностей вимагало перегляду *методологічного підходу.* Нові підходи на рубежі XX—XXI ст. виникали під впливом загальнонаукових парадигм, відомих як синергетика, постмодернізм, уявлень про інформаційне суспільство і про постнекласичну науку в цілому. Провідні постнекласичні концепції свідомості з'явилися у рамках інтеграційної психології К. Вілбера [**25; 26; 33**], смислової теорії свідомості [**1**], психологіки [**3**], теорії самоорганізації психіки і транспективного підходу [**13**], вивчення феномену свідомості як надскладної реальності та екзистенційно-буттєвого перебігу смислової дійсності [**24**] та ін.

Таким чином, постнекласичне трактування свідомості припускало *трансдисциплінарність* (що дозволяла об'єднати природничо-наукові і соціогуманітарні підходи до феномену свідомості), *процесність* і *багатовимірність*, *антропологічний* принцип (що вимагав вивчати свідомості безвідривно від людини в цілому), контекстуальність (відстеження змін свідомості в культурно-історичних і соціокультурних контекстах) і суб'єктивність. "У постнекласичній науці психіка і свідомість людини починають висвічуватися в дещо іншому світлі – як загальносистемна властивість, релевантна цілісній людині, а не як парціальна властивість мозку, особистості**,** суб'єкта або індивіда" [**13, с. 27**]. Поруч із цим В.Е. Клочко відзначав, що саме на постнекласичному етапі вперше був сформульований підхід до свідомості як до емерджентного явища [**13**].

Важливими рисами постнекласичного ідеалу раціональності є *надрефлексивність* [**9; 10**], тобто зростання складності рефлексії, необхідної для осягнення багатовимірності і контекстуальної мінливості феномену, що вивчається (в даному випадку – феномену свідомості); *саморефлексія науки* – осмислення психології в контексті змінної реальності і провідних тенденцій її розвитку [**13**]; інтерсуб'єктивність [**29**]; прозорість і відкритість власне феномену свідомості до самопізнання. (Про останнє зауважимо, що соціолог М.М. Соколов радикально, але досить точно сформулював проблему саморефлексії науки таким чином: *як вивчати галюцинацію, перебуваючи в ній?* [**22**]).

На сучасному етапі розвитку психології зустрілися дві визначальні тенденції в дослідженні свідомості і світу людини загалом – пошуки методологічних стратегій для конкретно-наукової інтеграції психологічного знання (1) і комунікації психології із суміжними науками (2). Саме ці процеси еволюції наукового знання стимулювали розробку трансдисциплінарних підходів як до феномену свідомості, так і до інших актуальних проблем психології на сучасному етапі.

ПРОБЛЕМА ІНТЕГРАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ: СВІДОМІСТЬ ЯК БАГАТОВИМІРНИЙ ФЕНОМЕН

Інтеграційний підхід у психології пов'язаний перш за все з ім'ям К. Вілбера. Кен Вілбер (р. 1949) – американський філософ і психолог, біохімік і біофізик, представник так званої трансперсональної психології. В 1977 році у праці "Спектр свідомості" він продуктивно застосував інтеграційний підхід для вивчення свідомості із трансдисциплінарних позицій, продемонструвавши тим самим взаємну доповнюваність філософських, антропологічних, психотерапевтичних, етнологічних та інших концепцій у трактуванні цього багатовимірного феномену [**33**]. Дана робота, не використовуючи такого роду термінології, все ж неявно просувала постнекласичний ідеал раціональності, що втілюється в трансдисциплінарних і проблемно зорієнтованих дослідженнях. В іншій фундаментальній праці, що побачила світ під назвою "Інтегральна психологія", К. Вілбер розробив модель інтеграції психологічного знання навколо конкретно поставленої проблеми, продемонструвавши власний досвід трансдисциплінарної комунікації різних наук [**25**].

Свідомість у постнекласичній інтерпретації є суб'єктивною, багатовимірною і гетерогенною реальністю. Це означає, що окремі психологічні підходи висвічують лише певні грані цієї реальності, але принципово не здатні обійняти неосяжне, охопити феномен свідомості цілком і повністю. Проте саме методологічна оптика постнекласичної раціональності дозволяє виявити, що кожний із пропонованих підходів оприявнює проекцію якоїсь складнішої реальності у ситуативний та обмежений дослідницький контекст. Так, культурне, соці-

альне, психологічне і фізіологічне можуть бути розглянуті як окремі проекції багатовимірної реальності психічного (свідомості) в будь-якому із позначених контекстів залежно від поставленого дослідницького завдання.

Якщо за аналогією з відомим поняттям Дж. Келлі "когнітивна складність" **[12]** увести уявлення про рефлексивну та екзистенційну складність досліджуваного феномену (і далі – про гносеологічну та онтологічну складність життєвого світу) **[9]**, то це дозволить сформулювати такі питання: *чи можливо на підґрунті просякнутих ознак багатовимірного феномену в менш рефлексивно та екзистенційно складному вимірюванні без смислових втрат реконструювати більш онтологічно і гносеологічно складну реальність? Які методологічні засоби дозволили б справитися з подібним завданням?* Такі засоби аналізу формуються саме в дослідницькому полі постнекласичного ідеалу раціональності, хоча і не всі підходи, що розробляють дані засоби аналізу, осмислювали себе саме в парадигмі постнекласичної науки.

Згідно з уявленням сучасного природознавства, глобальний розвиток свідомості, світу і людини рухається у бік зростання онтологічної і гносеологічної складності **[23; 24; 33]**. В теперішній науці наявні різні моделі такого розвитку, але їх зближує трактування еволюції як зростання складності систем та організмів. У дискурсі "загального знання" (common knowledge) комунікації різних наук К. Вілбер увів у науковий обіг термінологічний конструкт *"зорієнтовувальні узагальнення"*, вважаючи, що побудова взаємно узгодженої інтерпретації реальності – що розпросторюється від фізики і біології до психології і соціології – і є універсальна модель інтеграції наук. Так, спостережувана в еволюції глобальна *тенденція самоподолання* – прагнення вийти за межі не тільки певних кордонів і бар'єрів, але і себе самого, – у психології, скажімо, обговорювалася в рамках концепції про надситуативну активність **[19]**. Проте феномен надситуативної активності, виокремлений В.А. Петровським в аналізі діяльності, становить окремий випадок загальноеволюційної тенденції самоподолання. Зі свого боку, в методології трансдисциплінарних досліджень позначений феномен виявляється як тенденція подолання дисциплінарних меж, що було відрефлексовано як у психології **[31],** так і в методології постнекласичної науки **[23]**.

Часто моделі інтеграції психологічного знання стихійно розроблялися у підходах, де дослідники не ставили перед собою подібного типу методологічні завдання. Одним з прикладів тут є наративна медіація Дж. Монка і Дж. Вінслейда **[17]**. В кінці XX століття у розвитку прикладної психології виділилася особлива професійна сфера – "медіації або посередництва у ситуації конфлікту **[17, с. 106]**. Так, клієнти, між якими розгортається конфлікт, інтерпретують реальність, пропонуючи різні бачення ситуації, різні історії, і за кожною історією стоїть своя правда (що є досить поширеним явищем як у повсякденному житті, так і в теоретичних дискусіях). Наративна медіація втілюється тут як практика, котра шукає шляхи взаємоузгодження різних історій і допомагає віднайти позицію більш складної "мірності", що дає змогу всі ці історії пов'язати в єдине ціле, виділити "узагальнювальні припущення" або "зорієнтовувальні узагальнення" (в термінах К. Вілбера). Розглядаючи цей практичний приклад через оптику постнекласичної методології, слід інтерпретувати наративну медіацію як один зі способів інтеграції психологічного знання, де "нова" історія, що володіє більшою складністю рефлексії, вбирає у себе і перетлумачує у власному контексті шерег "старих" історій. Отож, у методологічному плані маємо процес переосмислення і виявлення щоразу більш гносеологічно й онтологічно складнішої реальності, більш "вимірної" (тобто такої, що перевершує вимірюваннями) системи координат, а також пошуку позиції спостерігача, з якої досі розрізнені фрагменти знання постають як цілісна картина і де стає доступною перспектива досягнення їх несуперечливої організації. Замість характерної для класичної і некласичної типів раціональності боротьби і домінування методологічних наративів тут виникає певний діалог історій, прагнучий завершитися узагальнювальною розповіддю. В цілому подана модель ефективно працює як при вивченні феномену свідомості, так і під час вирішення інших складних психологічних проблем.

Постнекласична інтерпретація свідомості ставить під сумнів відомий логічний закон виключення третього. Конфліктуючі бачення реальності К. Вілбер обговорює в поняттях *формально-операційної свідомості* та *візуальної логіки*. Формально-операційна свідомість, намагаючись синтезувати й об'єднувати події, слідує дихотомійному принципу "або-або", що апелює ще до аристотелівської двозначної логіки, тоді як інтегральні зусилля візуальної логіки дозволяють при складанні частин у ціле

одночасно тримати у полі уваги і загальну мережу їх взаємодій. "Візуальна логіка об'єднує всі можливі перспективи, і тому автоматично вона не дає ніякого підґрунтя запанувати над іншими" **[26, с. 282]**.

Схожим чином принцип мислення за допомогою антиномій, характеризуючи методологічні стратегії підвищеної рефлексивної складності, примушує одночасно утримувати у свідомості полярні позиції, наприклад, локальну і глобальну перспективи: власну зв'язуючу точку зору, обумовлену контекстом вирішуваного дослідницького завдання, і загальну картину, що потенційно містить безліч можливих перспектив. Як ілюстрацію приведемо епіграф з книги Р. Мартіна, який розвивав уявлення про інтеграційну свідомість, що дозволяє утримувати в конструктивному напруженні конфліктуючі ідеї. Він цитує Ф.С. Фіцджеральда: "Якнайкращою перевіркою видатного розуму є здатність одночасно тримати в думці дві протилежні ідеї і зберігати при цьому спроможність до функціонування" **[15, с. 12]**. Якщо ж ми звернемося до концепції поліфонії свідомості і методології гуманітарного знання М.М. Бахтіна, то виявимо, що, не дивлячись на використання іншого наукового дискурсу, йдеться про ті ж проблеми: "Творче розуміння не відмовляється від себе, від свого місця у часі, від своєї культури і нічого не забуває. Велика справа для розуміння – це позазнаходження розуміючого – відносно того, що він хоче творчо зрозуміти" **[5, с. 334]**. Відтак, виклик багатовимірності і складнощі осмислюваного феномену спричиняє перебудову власне дослідницької свідомості – унеобхіднює культивування в ньому постнекласичного бачення.

З позиції інтеграційної психології К. Вілбера простір загальнопсихологічного знання володіє, як мінімум, чотирма провідними координатами: зовнішнє і внутрішнє, колективне та індивідуальне. Залежно від позиції спостерігача людина в цьому просторі може бути розглянута як *об'єкт спостереження (1)*, як *суб'єкт спілкування (2)*, як *частина суспільства (3)*, як *ціле у своїй унікальності і суб'єктивності (4)*. Таким чином, кожний з існуючих і можливих підходів до вивчення психіки і свідомості спрямовує фокус уваги на певну реальність і природним чином абстрагується від усього іншого. Проте динамічна і процесна картина цієї складної і багатовимірної реальності складається з мозаїки різних підходів і поєднання різних перспектив. Ідеал постнекласичної раціональності до вивчення як свідомості, так і інших психологічних феноменів, також утримує в загальному інтелектуальному полі аспекти плинності, складності, багатовимірності, суб'єктивності та контекстуальної мінливості.

В ідеалі постнекласичної раціональності змінюється (стає більш лабільною) і *позиція спостерігача:* дослідник усвідомлює себе не тільки включеним у систему певної концепції або підходу, тобто перебуваючи як би всередині, але і зовні, у "позазнаходженні" (вдаючись до терміна М.М. Бахтіна), що дозволяє подолати межі окремого підходу, комбінувати різні концепції, вирішуючи практичні завдання і проводячи мисленнєві експерименти. Саме звільнення від єдиної інтелектуальної позиції відкриває можливості поєднувати і комбінувати при аналізі багатовимірної і багатогранної проблеми свідомості різні дослідницькі стратегії, принципи і підходи.

Оригінальною у психології є розроблювана В.Є. Клочко методологічна стратегія транспективного аналізу (потенційної множинності перспектив), котрий звертає увагу на те, що *свідомість як така* і *свідомість у структурі цілісно осягненої людини,* становлять два абсолютно різних феномени. "В контексті цілісної людини, яку ми розуміємо як найскладнішу просторово-часову організацію, відкриту у світ і до самої себе саморозвивальну систему з властивими їй темпоральними проявами, свідомість являє собою функціонуючий орган не в дискретному складі, а в його континуальності, безперервності та далекодіянні. Темпоральність (тимчасова суть явищ, породжена динамікою їх саморуху) вводить кардинально інше уявлення про черговість часових інтервалів у саморозвиткових "людиновимірних" системах: майбутнє у своїй нерозгорненій формі унаявлено в теперішньому, а минуле у своєму перетвореному вигляді долучено до майбутнього і підпорядковане йому" **[13, с. 27]**. Постнекласичний ідеал раціональності прагне враховувати множинні вимірювання феномену і його дослідницькі перспективи у своїй одночасності. "В багатовимірній логіці свідомість відкривається як загальносистемна, інтеграційна якість людини, якість емерджентна, тобто така, що зникає відразу і цілком при будь-якому "розтині" системи на початкові елементи, на які б правила повноти дослідження не посилалися при цьому аналітики, котрі вважають операціоналізм першоосновою наукового пізнання" [Там само].

Водночас на неоднорідність власне свідомості як психологічного феномену вказує

Д. Чалмерс, стверджуючи, що за терміном "свідомість" приховано безліч різнорівневих феноменів відмінної природи: наприклад, "qualia" (суб'єктивний досвід), "awareness" (обізнаність), "conscious experience" (усвідомлені стани, свідомий досвід) і "consciousness" (свідомість як така) **[30]**.

Пошуки інтеграційних підходів відповідають на виклики складності й багатовимірності феномену свідомості та пов'язані насамперед із розробкою моделі поєднання розрізнених перспектив аналізу. Схожі завдання вирішує й *культурно-аналітичний підхід* **[9]**. У його методологічній оптиці досліджувана реальність (психіка, свідомість, людина) спроектована у різні дисциплінарні сфери – фізіологію, культурологію, антропологію, психологію, соціологію і т. ін. Проте проблемна інтеграція знання здійснюється не в умовно двомірній площині пошуку кореляцій між різними науками, а в тривимірному просторі мережних взаємозв'язків і в чотиривимірному визначенні *уявлення* (конструювання*)* феномену в цілому. Погляд на свідомість, локалізований лише в одному із вказаних дисциплінарних полів, є неминуче обмеженим і через це спотвореним. Так, неможливо зрозуміти феномен свідомості, виходячи виключно із фізіології чи біології, соціальної взаємодії чи культури, з інтроспективного самозвіту, але *здійснюючи культурно-психологічний аналіз і синтез:* враховуючи процесну плинність, надскладність і багатовимірність будь-якого психодуховного феномену, прагнучи побудувати його голографічну картину й одночасно намагаючись відстежити, яким чином зміна в одній із досліджуваних сфер впливає на його динаміку в інших полях знання. Так, до прикладу, відомо, що депресія пов'язана із зменшенням вироблення організмом серотоніну, із зниженням якості соціальних інтеракцій, що призводить як до вибіркового сприйняття культурних значень, так і до спотвореної інтерпретації особистої ідентичності. Боротьба з депресією ведеться різними шляхами: підбором фармакологічних засобів, дружньою участю, психотерапевтичною роботою, аутогенним тренуванням, пошуком мобілізаційних філософських сенсів у просторі культури та ін. – в даному разі "всі дороги ведуть до Риму". В повсякденній (або психотерапевтичній) реальності людину з депресії виводить, як правило, той чи інший підхід. Проте як повнота теоретичної картини має голографічний характер, так і на практиці більш ефективним є взаємозалежний комплекс заходів, де, образно висловлюючись, килим піднімають за чотири кути, а не тягнуть за єдиний.

Принцип доповнюваності у психології є надихаюча метафора: як свого часу показала О.Ю. Завершнєва, він не може бути напряму запозичений із теоретичної фізики **[11]**. Проте доповнюваність у психологічному пізнанні цілком реалізується як феномен поліфонії свідомості в концепції М.М. Бахтіна **[5]**. Прикладом такої доповнюваності є, скажімо, той факт, коли за психологічним настроєм ми висновуємо про гормональний фон, а за індикаторами останнього – про психологічний стан людини. І ці істини різних зрізів аналізу доповнюють, уточнюють, посилюють одна одну. У такий спосіб можна виміряти гормональний рівень й одночасно проінтерпретувати психологічний стан, причому в обох випадках дослідник дійде одного результату. Інший факт. В одному дослідницькому контексті, до прикладу, з позиції біохімії названа феноменологічна реальність буде проінтерпретована як комбінація гормонів – окситоцину і тестостерону, а в інтерпретації К.Г. Юнга ця реальність постане як – "анима" та "анимус". Якщо ми займемо "позицію позаприсутності" спостерігача, яка дозволяє нам проникати за межі використовуваних у тих чи інших підходах термінів, то побачимо, що часто одну й ту ж багатовимірну культурно-психологічну реальність можливо описати на мові "мотивації" (мотиваційного аналізу), "діяльності" (діяльнісного аналізу), "особистісних конструктів", "знаків" (семіотичного аналізу) і т.п. При цьому якщо психологи дотримуються лише культурно-діяльнісної парадигми, то вони "охоче пишуть про смисли як про твірні свідоцтва свідомості, залишаючи в тіні інший функціональний аспект смислів, а саме те, що своєю динамікою вони визначають динамічну змістовну організацію життєвого світу людини" **[13, с. 25]**. У природному житті свідомості ми утримуємо в мисленнєвому плані одночасно декілька різних позицій, переміщаємо фокус свідомості з однією на іншу, граємо ними, і ці різні позиції ведуть між собою діалог, а то й полілог. Звідси очевидно, що концепція поліфонії свідомості і гуманітарна методологія М.М. Бахтіна в цьому аналітичному форматі знаходять друге дихання в епоху постнекласичної раціональності і трансдисциплінарних досліджень.

Постнекласичний ідеал раціональності при розв'язанні проблеми багатовимірності і про-

цесної плинності свідомості створює породжувальний інтелектуальний простір для трансдисциплінарних досліджень, де проблемно зорієнтовані підходи дозволяють більш продуктивно і вичерпно вивчати феномени підвищеної когнітивної та екзистенційної складності. Водночас безпосередньо до проблематики суб'єктивності і контекстуальної мінливості свідомості у її постнекласичній інтерпретації звертається культурно-аналітичний підхід.

КУЛЬТУРНО-АНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ФЕНОМЕНУ СВІДОМОСТІ: ПРОБЛЕМИ СУБ'ЄКТИВНОСТІ І КОНТЕКСТУАЛЬНОЇ МІНЛИВОСТІ

Соціокультурна та антропологічна інтерпретації свідомості розглядають її з позиції феномена цілісної людини, котрий безупинно розвивається в культурі, де свідомість, з одного боку, не існує окремо від конкретного індивіда, а з іншого – змінюється разом із побіжними трансформаціями культури.

Якщо в класичній і некласичній психології свідомість поставала перш за все в аспектах відображення реальності, то у постнекласичній інтерпретації на передній план виходять уже питання *спотворення* і *перетворення (конструювання) дійсності* завдяки роботі свідомості. В контексті нейронауки і когнітивній психології ця проблематика обговорюється з позиції когнітивних спотворень. Однак культурно-аналітичний підхід переводить цю проблему в антропологічний вимір, де в перспективі соціогуманітарних наук ведуться дискусії про те, як, скажімо, окремій людині або цілим співтовариствам вдається підтримувати ілюзорні картини світу, настирно наслідувати забобони і чому в контексті певної культури чи історичної епохи деякі групи людей готові жити у "самопідтримувальній колективній галюцинації" **[22]**, тоді як інші, навпаки, прагнуть розвінчувати ці ілюзії? Таким чином, прозорість свідомості, котра всамоочевиднює видимий світ, виходить наверх теоретизування як *методологічна проблема.* Відзначимо також (хоча ця тема вимушена залишитися за рамками нашої статті), що класична традиція виявлення "ідолів" і забобонів людського розуму знову знаходить друге дихання у постнекласичній інтерпретації.

Засадничою методологічною проблемою сучасного вивчення свідомості в антропологічній перспективі стають її суб'єктивність і соціокультурна лабільність. Зокрема, А. Ревонсуо відзначає, що в "усвідомлювального суб'єкта є внутрішня психологічна реальність, ментальне життя, що складається із суб'єктивних переживань, усередині якої тече потік свідомості. Внутрішній потік суб'єктивних переживань, що безпосередньо присутній у нас і що постійно виявляє себе нам, і є свідомість" **[20, с. 14]**. Названий автор також підкреслює, що дотепер підтримуючі традиції психологічної науки, а саме бігевіоризму, когнітивістики і когнітивної нейробіології або принципово ігнорують проблему свідомості, або не ризикують зробити суб'єктивний досвід основним об'єктом уваги власних дослідницьких програм. "Ці розділи науки більше цікавляться такими речами, як поведінка, репрезентація, обробка інформації, нейронна активність та іншими, повною мірою об'єктивними, феноменами, які кардинально відрізняються від суб'єктивного ментального життя" [Там само, **с. 25**]. Змальоване положення справ свідчить швидше про те, що в сучасній науці про свідомість усе ще домінує некласична парадигма, що виражається, наприклад, у тому, що з позиції когнітивного підходу "ми всього лише зомбі, які оброблюють інформацію" [Там само]. А. Ревонсуо висновує й таке: "в тому, що стосується опису і пояснення свідомості, когнітивна наука лише небагато чим краще бігевіоризму" [Там само, **с. 83**]. В цю – класичну – парадигму вписується і підхід Д. Чалмерса, який, хоча й формулює завдання науки про свідомість як досягнення систематичної інтеграції даних про суб'єктивний досвід і даних про процеси в мозку та поведінці **[30]**, але сутнісно відтворює на новому етапі пізнання ідею Г. Спенсера про доповнюваність суб'єктивної (тієї, що вивчає стан душі) та об'єктивної (що вивчає будову мозку) психологій. Отож виникає парадокс, де новітні дослідження свідомості у рамках когнітивного підходу в методологічному плані продовжують слідувати ідеалам класичної і некласичної раціональності.

Проблема суб'єктивності свідомості і людського досвіду в цілому досить витончено була поставлена ще у 1974 році у статті філософа Т. Нагеля (в іншій транскрипції – Т. Нейджела) "Як-то бути кажаном?" **[16]**, який довів, що основна проблема вивчення свідомості – це саме проблема опису і пояснення його суб'єктивності: *як-то бути обізнаним суб'єктом або біологічним організмом, що сприймає реальною з унікальної і до того ж не підвладну зовнішньому аналізу* суб'єктивну точку

зору? Т. Нагель доходить песимістичного висновку про неможливість повноцінно розумового осягнення саме такого досвіду. З ним погоджується А. Ревонсуо: "Навіть досконала когнітивна нейробіологія не зможе відповісти нам на питання, як-то бути кажаном і як з нейронної активності народжується свідомий досвід" **[20, с. 65]**. Іншими словами, вивчення свідомості як суб'єктивного досвіду містить усе ті ж труднощі, знайомі ще класичній психології й обумовлені його особистою інтимністю, інтровертованістю, неформальністю та експериментальною невідтворюваністю потоків унікального внутрішнього змісту.

Як представник філософії свідомості Д. Чалмерс сподівається розв'язати окреслені проблеми, звертаючись до методологічних пошуків феноменології, психології і східних традицій медитації, а також вдаючись до поєднання досвіду філософії свідомості, когнітивної психології і нейронауки. А. Ревонсуо йде трохи далі, намагаючись "презентувати науку про свідомість як мультидисциплінарну, себто як таку, що увібрала в себе досягнення філософії, психології і нейробіології" **[20, с. 20]**. Проте, на наш погляд, суб'єктивність і контекстуальна мінливість феномену свідомості набагато продуктивніше розкриває звернення до традиції соціогуманітарної методології, сфокусованої стосовно проблем психології у рамках культурно-аналітичного підходу **[9]**.

Отже, суб'єктивність і контекстуальна мінливість свідомості – це ті важливі грані постнекласичної інтерпретації психічного, які з тих чи інших причин упускаються з поля зору когнітивістськи зорієнтованих підходів. Культурно-аналітичний підхід у даному випадку не становить панацею, оскільки також не дає вичерпної відповіді на питання: "як-то бути кажаном?". Однак він, що безсумнівно, дозволяє наблизитися до вирішення цієї проблеми, реконструюючи суб'єктивну реальність умовного кажана засобами методології соціогуманітарних наук. Наприклад, за допомогою апроксимації або досягнення голографічної точності "насиченого опису" (К. Гірц). Там, де нейронауки визнають свою поразку, на сцену виходить, як варіант, етнографічний метод, який на постнекласичному етапі розвитку соціогуманітарних наук здійснив крок за межі антропології і набув статусу загальнонаукового **[9]**.

У будь-якому разі проблема суб'єктивності людського досвіду виходить в сучасній психології на передній план, одночасно її здоланню сприяє розробка методології трансдисциплінарності й використання антропологічної оптики, арсеналу дослідницького інструментарію, що прийшов зі сфери соціогуманітарних наук. Потрібно також підкреслити, що власне виявлення значущості суб'єктивного виміру в освоєнні проблеми свідомості уможливлюється в оптиці ідеалу постнекласичної раціональності.

Упродовж некласичного етапу розвитку психології суб'єктивність свідомості виступала латентною лінією, якщо принципово не пригнічуваною, то принаймні такою, що перебувала на периферії психологічних досліджень. Постнекласична методологічна оптика (зокрема, сфокусована у рамках культурно-аналітичного підходу) виявляє латентні методологічні ідеї, продуктивно переосмислюючи їх у контексті сучасних проблем. На відміну від політичної історії, що не терпить умовного нахилу, для історії ідей нерідко потрібна лише зміна парадигми, щоб раніше непомічені ходи думки увійшли в режим видимості й реалізували в новому контексті свій досі прихований потенціал.

За ілюстративним прикладом звернемося до невеликої статті Б.Л. Пастернака "Про предмет і метод психології" **[18]**, що була заліковою роботою по спецкурсу Г.І. Челпанова і становила трактування феномену свідомості, психології творчості і взаємозв'язку психіки і мистецтва, виконану з допомогою методологічного інструментарію Марбургської школи неокантіанства.

Б.Л. Пастернак наголошує на початковій біологічній спрямованості психології: починаючи з Аристотеля, психологія розвиває генетичний, еволюційний метод, *при цьому ігноруючи у вивченні психічного аналіз його свідомості і суб'єктивності*. "За своєю методикою ця психологія – природничо-наукова. …Душа як принцип органічного і лише, – ось її інтерес; і вищі пізнавальні функції тлумачаться нею однорідно з низькими, несвідомими функціями життя, – це явища однієї площини у цьому біологічному перетині" **[18, с. 303]**. Проте подібного спрямування психологія не бере до уваги чи не головне у проблемах психіки, свідомості і людини – *ідею своєрідності*.

Далі в розвитку античної науки Сократ і Платон не надають значення *своєрідності усвідомлюваного як суб'єктивності*. "Стародавні пройшли мимо психологічної свідомості, мимо її своєрідності sui generis. Вона ще не одержала для них характеру чуда, повного суперечностей; вони занадто заставали її за роботою, за науковою справою; вони знали її об'єктивною, і суб'єктивність самого переживання залишилася прихованою від них" **[18,**

с. 304]. Потім Новий час приніс у трактування психіки ідеї механічного детермінізму, використавши методологічні лекала природознавства в цілому. Проте саме проблема вивчення своєрідності зближує психологію з гуманітарним пізнанням. Перед психологією, як і перед мистецтвом, тут виявляється загальне завдання – "витягнути з буденної свідомості суб'єктивність у всій її живій неможливості" [Там само, **с. 643**].

У неокантіанському трактуванні (в даному етюді на прикладі вчення П. Наторпа) підкреслюється саме своєрідність феномену свідомості: "те основне відношення між змістами і "я", яке безпосередньо дається в самому феноменальному характері свідомості й становить його корінну самобутню своєрідність" [**18, с. 304–305**]. П. Наторп привласнює цій своєрідності особливий термін – "притомність" (Bewusstheit, сознанность), який підкреслює в аналізі феноменальної свідомості власне момент *відношення.* Свідомісність неможливо вивчати абстрактно – в подібному ракурсі вона стає "і неприступна, і беззмістовна". У житті ця своєрідна якість свідомості дається нам у своїй безпосередній конкретності. "Бажаючи здобути психології відособлений і достатньо різноманітний матеріал, ми знов і знов потрапляємо поза окреслене коло свідомості або свідомості як діяльності" [Там само, **с. 308**].

Б.Л. Пастернак підкреслює специфіку психологічної детермінації: психологічний зв'язок змісту свідомості є "зв'язність даного", і тут може не бути так званого об'єктивного, причинно-наслідкового, логічного зв'язку. "Психологічний зв'язок даний і немов збуває себе" [**18, с. 310**], це може бути "всуціль феноменальний зв'язок поза всякого відношення до об'єкта" [Там само, **с. 311**]. Якщо "наукове пояснення психічних явищ не може означати нічого іншого, ніж об'єктивування їх як процесів природи", то "воно можливе лише за методом природознавства. Але тоді це не психологія вже… Ми полишаємо своєрідні шукання психології, переходячи до неясно формульованих запитів недорозвиненої фізіології" [Там само**, с. 315**].

Зазначимо, що в російській психології XIX–XX ст. переважав природничо-науковий напрям вивчення психіки. Так, соціальна рецепція спадщини І.М. Сеченова йшла успішніше за освоєння ідей К.Д. Кавеліна, а історико-генетичний підхід Л.С. Виготського сприймався охочіше, ніж методологія О.О. Потебні і Р.Р. Шпета. Однак саме неокантіанська філософська традиція слугувала важливою передумовою для аналізу не біологічних та еволюційних, а соціокультурних і культурно-історичних аспектів вивчення свідомості [**8; 9**].

Саме з цих позицій могло бути поставлене питання: *як у такому разі (і чи можливо це взагалі) об'єктивувати "безпосередньо дане буття психічного"?* Психіка є суб'єктивна реальність, тобто реальність, яка неминуче постає перед нами у якій-небудь інтерпретації. Її доля, зауважує Б.Л. Пастернак, бути "невизначеним предметом", або "мотивом можливих визначень" [**18, с. 316**]. Оскільки всякий опис конструює свій предмет, неминучість методу психології полягає в тому, щоб побічно відтворювати, реконструювати суб'єктивні реальності. "Метод реконструкції суб'єктивного з об'єктивно значущих побудов – ось той прийом, на який вона може домагатися. І це не обмеження. Іншого прийому їй і не потрібно, зважаючи на її завдання. …Свідомість підтверджує свою природу в творенні об'єктивності. Задатися метою зрозуміти її життя можна тільки відштовхуючись від його ж живих здійснень" [Там само]. Якщо ж ми підходимо до аналізу психічного з боку логіки, то його результатом буде вивчення логічних форм мислення. Іншими словами, те, що ми бачимо в досліджуваному предметі, задається, з одного боку, нашим науковим завданням, а з іншого – самобутньою методологічною оптикою. "Психологія, пізнаючи суб'єктивність у її неспотвореному вигляді, здійснить парадоксальну мету… Суб'єктивність служитиме осягненню об'єктивного у тій його своєрідності, у якій воно може стати проблемою. Тоді як у межах самої психології суб'єктивність буде метою**,** переслідуваною її реконструкціями" [Там само**, с. 317**].

Знаходячи цю лакуну в еволюції російського психологічного знання, культурно-аналітичний підхід уже в наші дні розробляє методологію розкриття своєрідності, переробляючи при цьому як творчу спадщину латентних інтелектуальних рухів у психології, так і суміжних наук, звертаючись (як у нашому конкретному випадку) до невеликого, але повного значущих ідей етюду Б.Л. Пастернака, а також до праць М. Вебера, завданням методології ідеальних типів якого було відтворити і "довести до свідомості не родові ознаки, а *своєрідність* явищ культури" [**7, с. 402**].

Предметом вивчення в культурно-аналітичному підході виступає широкий клас взаємопов'язаних феноменів і реальностей, що розгортаються у системі координат: *історія*

– *практика – психіка – культура.* Цей підхід не тільки відрізняється підвищеною методологічною рефлексією власне процесу, умов, засобів та інструментів пізнання, але і прагне, поєднуючи мікро- і макроаналітичні стратегії, здійснювати вивчення феноменів, не втрачаючи їх унікальності і своєрідності, себто не вириваючи їх із повсякденних, життєвих та історичних контекстів. Таким чином, не дивлячись на те, що в наші дні проблема свідомості досить активно освоюється з методологічно жорстких позицій когнітивістики і нейронауки, особливого і не менше значущого ракурсу ці питання набувають в мисленнєвому полі досліджень культури, де першорядну роль відіграє соціогуманітарна методологія. При цьому важливою інтелектуальною традицією, відтворюваною в рамках культурно-аналітичного підходу, є неокантіанство **[9]**.

Інший вектор шерегу епістемологічних зсувів уперед на цьому шляху пов'язаний із переходом до мережної організації знання і комунікативної раціональності. Так, значущим методологічним досягненням некласичної парадигми був системний підхід, що уможливив досить ефективно досліджувати феномени свідомості як функцію мозку і як проекцію діяльності. Однак, згідно з концепцією К. Вілбера, "у системному підході розкол між суб'єктом та об'єктом "усувається" шляхом зведення всього суб'єктивного світу до об'єктів у "холічній" системі. Інакше кажучи, відбувається редукція (зведення складного до простого) всіх суб'єктивних та інтерсуб'єктивних феноменів до інтероб'єктивної, чи функціональної, чи то монологічної відповідності" **[26, с. 177]**. А це означає, що системний підхід, системний аналіз і теорія систем, будучи важливими досягненнями некласичної раціональності, усе ж не справилися з онтологічним і гносеологічним вимірами складності постнекласичних феноменів. "У теорії систем ви не знайдете нічого про етичні стандарти, інтерсуб'єктивні цінності, моральні переваги, взаємне розуміння, правдивість, щирість, глибинні [речі], цілісність, естетику, інтерпретації, герменевтику, красу, мистецтво**,** величне" [Там само, **с. 176**]. Як демонструє К. Вілбер, долаючи грубий редукціонізм, системний підхід, своєю чергою, впадав у "тонкий редукціонізм": він досягав істини, коректної лише в обмеженому діапазоні. Системний підхід не працює там, де потрібно проникнути у явище зсередини, ужитися, проінтерпретувати його; він сильний в універсальному прогнозуванні, але не в осягненні унікальності та своєрідності світу. Іншими словами, системний підхід, як і когнітивні підходи, мало чим може допомогти, коли мовиться про проблеми суб'єктивності і контекстуальної мінливості феноменів свідомості. Якщо в некласичній раціональності він виступав для психології як панацея від багатьох проблем, то у світлі ідеалу постнекласичної раціональності рефлексуються його обмеження і межі, "діапазонні рамки застосовності".

Один із способів вирішення цієї методологічної проблеми при переході від некласичного ідеалу раціональності до постнекласичного був знайдений на шляху розвитку концепції комунікативної раціональності **[29]**. В роботі "Філософський дискурс про модерне" Ю. Хабермас відстежив парадигмальний перехід від сучасності до постсучасності, трансформацію пізнавальних настановлень і супутніх їй методологічних криз. Комунікативна раціональність як нова дослідницька парадигма прийшла на зміну ідеї інструментального розуму (і пов'язаної з ім'ям К. Маркса *парадигми виробництва*), будучи сформованою під впливом розвитку герменевтики і теорій мови. З цих позицій дослідження феномену свідомості полягає щонайперше в аналізі процесів комунікації. Парадокс, відкритий Ю. Хабермасом, може бути сформульований так: *чим повніше свідомість задіяна в комунікативний процес, тим яскравіше розкриваються її суб'єктивність та індивідуальність* [Там само]. Тому розвитково змінна свідомість усе більш індивідуалізується завдяки соціалізації, що розпросторюється в контексті певної історичної обстановки. Відповідно до теоретизувань Ю. Хабермаса, розум як такий спочатку комунікативний та інтерсуб'єктивний, а всіляка соціальна взаємодія припускає мовне взаєморозуміння. Практика, пізнання і комунікація у процесі життя створюють динамічну єдність, яку і в дослідницькому плані не слід розривати.

Здійснюючи філософську рефлексію *парадигми практики* і *парадигми свідомості*, Ю. Хабермас виявив як у Г. Геґеля і К. Маркса, з одного боку, так і в М. Гайдеґґера і Ж. Дерріда – з іншого, початкові витоки ідеї комунікативності у розв'язанні новопосталої для них свого часу методологічної проблеми **[29]**. Далі у власній оригінальній концепції цей відомий філософ реалізував епістемологічний перехід від суб'єкт-центрованого розуму до дослідження інтерсуб'єктивних зв'язків і розглянув комунікативний розум як спосіб подолання горезвісної проблеми – непізнаваності суб'єктивного світу об'єктивними мето-

дами. Його головна ідея полягала в тому, що властива системному підходу "парадигма пізнання предметів повинна змінитися парадигмою порозуміння між суб'єктами", які розмірковують і діють. Властиві класичній і некласичній раціональності шляхи боротьби із суб'єктивністю, як і рішення рівнятися на об'єктивізм, Ю. Хабермас розцінював однаково як тупикові. Він зафіксував вичерпаність *парадигми свідомості*, і як вихід з унаявленої методологічної кризи запропонував перехід до *парадигми взаєморозуміння.*

Отже, саме комунікативна раціональність дозволяла віднайти бажаний баланс між орієнтацією як на власні внутрішні інтуїції, так і на цінності зовнішнього світу, оскільки інтерактивні дії людей спочатку спрямовані на взаємне розуміння. Дихотомія трансцендентального та емпіричного "Я", об'єктивного і суб'єктивного долалася шляхом задіяння свідомості у сферу міжособистісних інтерактивних стосунків. Первинна *інтуїція* самосвідомості контролювалася тут цілком свідомою вторинною *реконструкцією*. "Самосвідомість повертається у формі усталеної рефлексивної культури, самовизначення – у формі генералізаційних цінностей і нормативів, самореалізація – у формі прогресуючої індивідуалізації усуспільнених суб'єктів. Проте наявне у ході диференціації структурних засад життєвого світу нарощування рефлексії, універсалізму та індивідуації тепер уже не підходить під опис зростання у форматі відношення суб'єкта до самого себе" **[29, с. 355]**. При цьому, залежно від фокусування своєї свідомості і дослідницької перспективи, ми здатні сприймати іншу людину або як *особу*, або як *предмет*. Отож проблема дихотомії внутрішньої і зовнішньої реальностей знайшла вирішення в конструкті *методологічної оптики* (не поіменованому автором, але логічно слідуваному з учення Ю. Хабермаса) – співвідношенні і виявленні балансу між внутрішньою та інтерсуб'єктивною точками зору.

Варто також окремо вказати й на таке: якщо феноменологія намагалася реконструювати повсякденний світ людини на фундаменті аналізу структур його індивідуальної свідомості, то Ю. Хабермас розглядав розум і раціональність передусім як динамічні процеси. У цьому, власне, полягала принципова новизна розуміння ним раціональності в аспекті комунікативності.

Якщо філософія практики і парадигма виробництва вирішували проблеми завдяки революціям, то комунікативна концепція Ю. Хабермаса знаходила їх здолання в децентралізації, в новому мережному підході. Комунікативний принцип проявлявся в "децентрованому світобаченні", де завдяки інтеракціям та інтерсуб'єктивним зв'язкам учасники дискурсу здатні коректувати власні суб'єктивні бачення, здобуваючи взаємодоповнювану згоду. Звідси зрозуміло, що в сучасному децентралізованому суспільстві синтетичною силою стає прагнення до взаєморозуміння, хоча нова проблема виявляється вже у розриві між суспільною самосвідомістю і колективними діями. "Самі громадяни беруть участь у формуванні колективної свідомості, однак не можуть скоювати колективні дії" **[29, с. 369]**. "Підтримуюче себе самозбереження системи замінює розум, визначений відносно буття, мислення чи висловлювання" [Там само, **с. 379**].

Основний засновок Ю. Хабермаса сформулюємо так: *від (некласичної) парадигми предметності світу до (постнекласичної) парадигми взаєморозуміння.* Якщо некласична раціональність вирішувала проблеми через канал виявлення конфлікту *інтерпретацій* (що врешті-решт приводить до наукової революції), то комунікативна раціональність у своєму прагненні до злагоди рухалася від системного принципу до мережної організації знання, що в епістемологічному форматі на постнекласичному етапі розвитку науки надалі реалізувалося в контексті практики трансдисциплінарності.

Саме трансдисциплінарний потенціал культурно-аналітичного підходу дозволяє узгодити у вивченні феномену свідомості, здавалося б, несумісні позиції. Подібна стратегія здійснюється за допомогою таких принципових методологічних ресурсів постнекласичної раціональності, як *комунікативність* (позиція вихідної онтологічної складності), *надрефлексивність* (позиція підвищеної гносеологічної складності), а також через задіяння дослідницького інструментарію із загальнонаукового багажу соціогуманітарних наук.

В контексті розвитку культурно-аналітичного підходу *культурно-психологічний аналіз* являє собою методологічний засіб трансдисциплінарної комунікації психології із суміжними сферами знання (історією, етнографією, літературознавством, антропологією, філологією тощо), тим самим дозволяючи об'єднати строкаті і різнорівневі дослідження, загальним знаменником для яких в даному випадку виступає аналіз феноменології свідомості, що змінюється в розмаїтті дослідницьких контекстів. Указаний аналіз (включаючи філософський, семіотичний, історичний,

структурний, функціональний, системний та інші види аналізу психіки) фіксує головне – феномен проектування багатовимірної і гетерогенної реальності психічного у ситуативні і постійно змінні пізнавально-пошукові контексти. З одного боку, ми маємо справу з аналізом свідомості (психіки), здійснюваним в найрізноманітніших сегментах культури (що одночасно приводить до його подальшої культурно-психологічної диференціації), з іншого – такого рівня досконалості аналіз постає як *аналітика,* тобто як відстеження поточних взаємозв'язків, взаємоперетворень і взаємовідношень між досліджуваними феноменами.

Сутнісно кажучи, культурно-психологічний аналіз розглядає взаємоперетворення трьох реальностей – *практики, психіки* (в даному зосередженні – свідомості) і *культури,* осмислюючи повноту динаміки між цими реальностями. Водночас цей підхід у цілому дозволяє віднайти шукану методологічну позицію для трансдисциплінарної реконструкції досліджуваних феноменів, при цьому не вириваючи свідомість із контекстів повсякденного людського життя.

ВИСНОВКИ

1. В дослідженні психічного життя людини зафіксована низка феноменів, із вивченням яких класична і некласична психологія не справлялися саме через редукування багатовимірної і гетерогенної реальності психічних явищ до простих вимірювань, що стосується і суб'єктивності, креативності та спонтанності свідомості.

2. У світлі ідеалу постнекласичної раціональності свідомість постає багатовимірною і гетерогенною реальністю. Її дослідження, характеризуючись надмірними вимірами онтологічної і гносеологічної складності, вимагає особливих методологічних стратегій. І справді, вказана раціональність є стимуляційним і підтримувальним контекстом для розквіту методології трансдисциплінарних досліджень, в еволюційному поступі над бар'єрами дисциплін, до комунікації і діалогу між науками. У цьому самому контексті системна логіка перетворюється на мережний аналіз (як феномен зростаючої гносеологічної та онтологічної складності, оскільки мережа за певних умов може бути організована у систему, тому системний принцип може бути побачений і проінтерпретований у мережному підході як окремий випадок, тоді як мережна логіки у системну без втрат не поміщається, виявляючись для неї надмірною). У постнекласичній раціональності позитивізм (позитивістська парадигма) вливається в герменевтику (герменевтичну парадигму) і, зі свого боку, може бути в ній продуктивно витлумачений, тоді як герменевтика, будучи певним ідеалом раціональності, залишається для позитивізму непроникливою і як би "неправильною".

3. Нарешті, у форматі ідеалу постнекласичної раціональності в концептуальній рамці культурно-аналітичного підходу розвивається методологічна стратегія для роботи з онтологічно і гносеологічно складними феноменами, використовуючи комунікативний потенціал психології у сфері суміжних наук, – це *культурно-психологічний аналіз,* що дозволяє в даному конкретному випадку досліджувати феномен свідомості в динамічній системі координат: *практика – психіка – культура.*

4. Ідеал постнекласичної раціональності на рубежі XX–XXI ст. долає уявну суперечність між науками про природу і науками про дух, тому вибір єдиного і незмінного методологічного орієнтиру в поточній і постійно змінній реальності стає неактуальним. Цей ідеал перетворює розкіш надмірної енциклопедичності дослідника (широту його "культурних горизонтів") практично в імператив. За його посередності психологія усвідомлює власну багатовимірність, процесну плинність: осмислюється як безперервно змінна мережна наука у багатопроблемному і глобалізованому світі (пов'язаному мережним принципом).

5. Мережний принцип організації знання – одна з атрибутивних ознак постнекласичної науки. Він означає, що сьогодні на перший план виходить аналіз комунікацій і відносин між елементами в мережі (або в системі, якщо мережа організована як система); немає фундаментальних структур, немає центру управління, а інтеграція здійснюється шляхом самоорганізації (синергії, взаємодії, комунікації, діалогу, взаємовпливу, самонастроювання та ін.). В мережній парадигмі досліджувана реальність (свідомість, психіка, культура) становить павутину взаємодій і злагоджених взаємозв'язків, а в плані адаптації мережні організованості виступають як більш гнучкі і відкриті структури, парадоксальним чином живучі й одночасно нестабільні, легко регенеровані, динамічні й водночас стійкі (втілені антиномії); вони подібні до голограм, їх відрізняє швидкість реагування на події і повнота аналізу. Мережний принцип організації знання, своєю чергою, є методологічною передумовою уможливлення трансдисциплінарного дискурсу.

6. У підсумку основним епістемологічним ресурсом інтеграції досліджень свідомості сьогодні є трансдисциплінарний підхід. Саме останній дозволяє вивчати свідомість не тільки як багатовимірну реальність і відкриту систему, а й у її динаміці, процесній плинності, суб'єктивності, мінливості в локальних контекстах повсякденного та історичного життя, а також з допомогою засобів антропологічної оптики і в живій взаємодії з практикою і культурою. Зрозуміло й те, що безпосередня реалізація трансдисциплінарних проектів вивчення феномену свідомості вимагає цілком конкретних, практично зорієнтованих, проблемно сфокусованих досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Агафонов А.Ю.* Основы смысловой теории сознания [Текст] / А.Ю. Агафонов. – М.: Речь, 2003. – 296 с.
2. *Акопов Г.В.* Психология сознания: Вопросы методологии, теории и прикладных исследований [Текст] / Г.В. Акопов. – М.: Изд-во "Институт психологии РАН", 2010. – 272 с.
3. *Аллахвердов В.М.* Сознание как парадокс. (Экспериментальная психологика, т. 1). [Текст] / В.М. Аллахвердов. – СПб.: Издательство ДНК, 2000. – 528 с.
4. *Анолли Л.* Психология культуры [Текст] / Л. Анолли. – Харьков: Гуманитарный центр, 2016. – 480 с.
5. *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества [Текст] / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
6. *Брушлинский А.В.* Избранные психологические труды [Текст] / А.В. Брушлинский. – М. : ИП РАН, 2006. – 623 с.
7. *Вебер М.* Избранные произведения [Текст] / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
8. *Гусельцева М.*С. Культурная психология: методология, история, перспективы [Текст] / М.С. Гусельцева. – М.: Прометей, 2007. – 292 с.
9. *Гусельцева М.С.* Культурно-аналитический подход к изучению эволюции психологического знания: дисс. ... докт. психол. наук [Текст] / М. С. Гусельцева. – М., 2015. – 459 с.
10. *Гусельцева М.С.* Методологические кризисы и типы научной рациональности [Текст] / М.С. Гусельцева // Вопр. психол. – 2006. – № 1. – С. 3–15.
11. *Завершнева Е.Ю.* Принципы неопределенности и дополнительности в квантовой механике и психологии: проблема методологических заимствований [Текст] / Е.Ю. Завершнева // Вестник Московского университета. Серия 14 "Психология". – 2001. – № 4. – С. 67–77; 2002. – № 1. – С. 75–80.
12. *Келли Дж.* Теория личности. Психология личных конструктов [Текст] / Дж. Келли. – СПб.: Речь, 2000. – 249 с.
13. *Клочко В.Е.* Проблема сознания в психологии : постнеклассический ракурс [Текст] / В.Е. Клочко // Вестник Московского университета. Серия 14 "Психология". – 2013 – № 4. – С. 20–35.
14. *Мамардашвили М.К.* Классический и неклассический идеалы рациональности [Текст] / М.К. Мамардашвили. – М.: Логос, 2004. – 238 с.
15. *Мартин Р.* Мышление в стиле "И". Как мыслят успешные лидеры [Текст] / Р. Мартин. – М.: Юрайт, 2016. – 228 с.
16. *Нагель Т.* Каково быть летучей мышью? [Электронный ресурс] / Т. Нагель. – URL: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Article/nag_kak.php (дата обращения: 27.04.2018).
17. Нарративная медиация. Обзор работ Дж. Монка и Дж. Уинслэйда. [Текст] / Обзор Д.А. Кутузовой // Постнеклассическая психология. Социальный конструкционизм и нарративный подход. – 2006-2007. – № 1 (3). – С. 106–125.
18. *Пастернак Б.Л.* О предмете и методе психологии [Текст] / Б.Л. Пастернак // Пастернак Б.Л. Полное собрание сочинений с приложениями. В 11 томах. – Т. 5. – М.: Слово, 2004. – С. 303–317.
19. *Петровский В.А.* Психология неадаптивной активности [Текст] / В.А. Петровский. – М.: ТОО "Горбунок", 1992. – 224 с.
20. *Ревонсуо А.* Психология сознания [Текст] / А. Ревонсуо. – СПб.: Питер, 2013. – 336 с.
21. *Рубинштейн С.Л.* Бытие и сознание. Человек и мир [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
22. *Соколов М.М.* Что значит видеть мир социологически? [Электронный ресурс] / М.М. Соколов // Лекция научно-образовательного проекта "Прогресс-Школа". – 2015. – URL: https://www.youtube.com/watch?v=sAg-9j3D4pI (дата обращения: 27.04.2018)
23. *Стёпин В.С.* Теоретическое знание: Структура, историческая эволюция [Текст] / В.С. Стёпин. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
24. *Фурман А.В.* Свідомість як рамкова умова пізнання і методологування [Текст] / А.В. Фурман // Психологія і суспільство: укр. теорет.-метод. соціогуманіт. часоп. – 2017.– № 4 (70). – С. 16–38.
25. *Уилбер К.* Интегральная психология: Сознание, Дух, Психология, Терапия [Текст] / К. Уилбер. – М.: АСТ, 2004. – 412 с.
26. *Уилбер К.* Краткая история всего [Текст] / К. Уилбер. – М.: Астрель, 2006. – 476 с.
27. *Умрихин В.В., Ромащук А.Н.* [Текст] / В.В. Умрихин, А.Н. Ромащук // На переломе методологических платформ: от классической психологии к психологии XX века современная психология: методология, парадигмы, теории // Ананьевские чтения 2009: современная психология: методология, парадигмы, теория. – Т. 1. – 2009. – С. 109–114.
28. *Умрихин В.В.* Путь к функциональному пониманию психики как предпосылка психологии XX века [Текст] / В.В. Умрихин // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ. – Вып. 1 / под общ. ред. Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьева). – М.: МГУ, 2002. – С. 166–174.
29. *Хабермас Ю.* Философский дискурс о модерне [Текст] / Ю. Хабермас. – М.: "Весь мир", 2003. – 416 с.
30. *Чалмерс Д.* Сознающий ум: В поисках фундаментальной теории [Текст] / Д. Чалмерс. – М.: URSS, 2013. – 512 с.
31. *Piaget J.* Méthodologie des Relations Interdisciplinaires [Текст] / J. Piaget // Archives de Philosophie. – 1971. – No. 34. – P. 539–549.
32. The Science of Consciousness TSC 2018 // Tucson, Arizona. – 2018. – URL: http://www.consciousness.arizona.edu/documents/TSC2018AbstractBook-final.pdf (дата обращения: 27.04.2018).
33. *Wilber K.* The Spectrum of Consciousness [Текст] / Theosophical Publishing House,1977. – 374 p.
34. *Гусельцева М.С.* Методологічна оптика як інструмент пізнання [Текст] / М.С. Гусельцева // Психологія і суспільство. – 2017. – №4. – С. 39–55.

REFERENCES

1. Agafonov A.Yu. Osnovy smyslovoi teorii soznaniya [Tekst] / A.Yu. Agafonov. – M.: Rech', 2003. – 296 s. [In Russian].
2. Akopov G.V. Psikhologiya soznaniya: Voprosy metodologii, teorii i prikladnykh issledovanii? [Tekst] / G.V. Akopov. – M.: Izd-vo "Institut psikhologii RAN", 2010. – 272 s. [In Russian].
3. Allakhverdov V.M. Soznanie kak paradoks. (Eksperimental'naya psikhologika, t. 1). [Tekst] / V.M. Allakhverdov. – SPb.: Izdatel'stvo DNK, 2000. – 528 s. [In Russian].
4. Anolli L. Psikhologiya kul'tury [Tekst] / L. Anolli. – Khar'kov: Gumanitarnyi tsentr, 2016. – 480 s. [In Russian].
5. Bakhtin M.M. Estetika slovesnogo tvorchestva [Tekst] / M.M. Bakhtin. – M.: Iskusstvo, 1979. – 424 s. [In Russian].
6. Brushlinskii A.V. Izbrannye psikhologicheskie trudy. [Tekst] / A.V. Brushlinskii. – M.: IP RAN, 2006. – 623 s. [In Russian].
7. Veber M. Izbrannye proizvedeniya [Tekst] / M. Veber. – M.: Progress, 1990. – 808 s. [In Russian].
8. Gusel'tseva M.S. Kul'turnaya psikhologiya: metodologiya, istoriya, perspektivy [Tekst] / M.S. Gusel'tseva. – M.: Prometei, 2007. – 292 s. [In Russian].
9. Gusel'tseva M.S. Kul'turno-analiticheskii podkhod k izucheniyu evolyutsii psikhologicheskogo znaniya: diss. ... dokt. psikhol. nauk [Tekst] / M.S. Gusel'tseva. – M., 2015. – 459 s. [In Russian].
10. Gusel'tseva M.S. Metodologicheskie krizisy i tipy nauchnoi ratsional'nosti [Tekst] / M.S. Gusel'tseva // Vopr. psikhol. – 2006. – № 1. – S. 3–15. [In Russian].
11. Zavershneva E.Yu. Printsipy neopredelennosti i dopolnitel'nosti v kvantovoi mekhanike i psikhologii: problema metodologicheskikh zaimstvovanii [Tekst] / E.Yu. Zavershneva // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 14 "Psikhologiya". – 2001. – № 4. – S. 67–77; 2002. – № 1. – S. 75–80. [In Russian].
12. Kelli Dzh. Teoriya lichnosti. Psikhologiya lichnykh konstruktov [Tekst] / Dzh. Kelli. – SPb.: Rech', 2000. – 249 s. [In Russian].
13. Klochko V.E. Problema soznaniya v psikhologii: postneklassicheskii rakurs [Tekst] / V.E. Klochko // Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 14 "Psikhologiya". – 2013 – № 4. – S. 20–35. [In Russian].
14. Mamardashvili M.K. Klassicheskii i neklassicheskii idealy ratsional'nosti [Tekst] / M.K. Mamardashvili. – M.: Logos, 2004. – 238 s. [In Russian].
15. Martin R. Myshlenie v stile "I". Kak myslyat uspeshnye lidery [Tekst] / R. Martin. – M.: Yurait, 2016. – 228 s.
16. Nagel' T. Kakovo byt' letuchei mysh'yu? [Elektronnyi resurs] / T. Nagel'. – URL: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Article/nag_kak.php (data obrashcheniya: 27.04.2018). [In Russian].
17. Narrativnaya mediatsiya. Obzor rabot Dzh. Monka i Dzh. Uinsleida. [Tekst] / Obzor D.A. Kutuzovoi // Postneklassicheskaya psikhologiya. Sotsial'nyi konstruktsionizm i narrativnyi podkhod. – 2006-2007. – № 1 (3). – S. 106–125. [In Russian].
18. Pasternak B.L. O predmete i metode psikhologii [Tekst] / B.L. Pasternak // Pasternak B.L. Polnoe sobranie sochinenii s prilozheniyami. V 11 tomakh. – T. 5. – M.: Slovo, 2004. – S. 303–317. [In Russian].
19. Petrovskii V.A. Psikhologiya neadaptivnoi aktivnosti [Tekst] / V.A. Petrovskii. – M.: TOO "Gorbunok", 1992. – 224 s. [In Russian].
20. Revonsuo A. Psikhologiya soznaniya [Tekst] / A. Revonsuo. – SPb.: Piter, 2013. – 336 s. [In Russian].
21. Rubinshtein S.L. Bytie i soznanie. Chelovek i mir [Tekst] / S.L. Rubinshtein. – SPb.: Piter, 2003. – 512 s. [In Russian].
22. Sokolov M.M. Chto znachit videt' mir sotsiologicheski? [Elektronnyi resurs] / M.M. Sokolov // Lektsiya nauchno-obrazovatel'nogo proekta "Progress-Shkola". – 2015. – URL: https://www.youtube.com/watch?v=sAg-9j3D4pI (data obrashcheniya: 27.04.2018) [In Russian].
23. Stepin V.S. Teoreticheskoe znanie: Struktura, istoricheskaya evolyutsiya. [Tekst] / V.S. Stepin. – M. : Progress-Traditsiya, 2000. – 744 s. [In Russian].
24. Furman A.V. Svidomist' yak peredumova psikhologichnogo piznannya i profesiinogo metodologuvannya [Tekst] / A.V. Furman. // Psikhologiya i suspil'stvo: ukr. teoret.-metod. sotsiogumanit. chasop. – 2017. – № 4 (70). – S. 16–38. [In Ukrainian].
25. Uilber K. Integral'naya psikhologiya: Soznanie, Dukh, Psikhologiya, Terapiya [Tekst] / K. Uilber. – M.: ACT, 2004. – 412 s. [In Russian].
26. Uilber K. Kratkaya istoriya vsego [Tekst] / K. Uilber. – M.: Astrel', 2006. – 476 s. [In Russian].
27. Umrikhin V.V., Romashchuk, A.N. [Tekst] / V.V. Umrikhin, A.N. Romashchuk. // Na perelome metodologicheskikh platform : ot klassicheskoi psikhologii k psikhologii XX veka sovremennaya psikhologiya: metodologiya, paradigmy, teorii // Anan'evskie chteniya 2009: sovremennaya psikhologiya: metodologiya, paradigmy, teoriya. – T. 1. – 2009. – S. 109–114. [In Russian].
28. Umrikhin V.V. Put' k funktsional'nomu ponimaniyu psikhiki kak predposylka psikhologii XX veka [Tekst] / V.V. Umrikhin // Uchenye zapiski kafedry obshchei psikhologii MGU. – Vyp. 1 / pod obshch. red. B. S. Bratusya, D. A. Leont'eva). – M.: MGU, 2002. – S. 166–174. [In Russian].
29. Khabermas Yu. Filosofskii diskurs o moderne [Tekst] / Yu. Khabermas. – M.: "Ves' mir", 2003. – 416 s. [In Russian].
30. Chalmers D. Soznayushchii um: V poiskakh fundamental'noi teorii [Tekst] / D. Chalmers. – M.: URSS, 2013. – 512 s. [In Russian].
31. Piaget J. Méthodologie des Relations Interdisciplinaires [Tekst] / J. Piaget // Archives de Philosophie. – 1971. – No. 34. – P. 539–549. [In French].
32. The Science of Consciousness TSC 2018 // Tucson, Arizona. – 2018. – URL: http://www.consciousness.arizona.edu/documents/TSC2018AbstractBook-final.pdf (data obrashcheniya: 27.04.2018). [In English].
33. Wilber K. The Spectrum of Consciousness [Tekst] / Theosophical Publishing House, 1977. – 374 p. [In English].
34. Gusel'tseva M.S. Metodologichna optika yak instrument piznannya [Tekst] / M.S. Gusel'tseva // Psikhologiya i suspil'stvo: ukr. teoret.-metod. sotsiogumanit. chasop. – 2017. – № 4 (70). – S. 39–55.

ISSN 2523-4099 (Online)
ISSN 1810-2131 (Print)
ПсихологіЯ і суспільство

АНОТАЦІЯ

Гусельцева Марина Сергіївна.

Свідомість як проблема психології: постнекласична інтерпретація.

Зміст парадигми свідомості у психології змінювався разом зі зміною ідеалів раціональності. В класичній психології свідомість була тотожною психіці, її вивчали як відокремлену реальність з допомогою запозиченої з природознавства методології. У некласичної психології проблема свідомості перебувала на периферії психологічних досліджень, а методологічні стратегії, що дозволяють досліджувати суб'єктивну природу свідомості, мали латентний розвиток. Поворот до феномену свідомості стався на постнекласичному етапі розвитку психології. Він сформувався під впливом глобальних соціокультурних трансформацій сучасності, а також на підґрунті досягнень когнітивістики і нейронауки. У світлі постнекласичного ідеалу раціональності виявилася плинна, лабільна, процесно неперервна, надскладна і багатовимірна природа свідомості, а її вивчення вимагало пошуку нових дослідницьких стратегій. На постнекласичному етапі знову актуальною стала проблема розкодування свідомості як суб'єктивної реальності. Однак ця проблема не могла бути вирішена виключно в рамках когнітивних підходів і досягнень нейронауки. Постнекласичне трактування свідомості передбачало трансдисциплінарність (що дозволяє поєднати природничі та соціогуманітарні підходи до феномену свідомості), процесність перебігу і багатовимірність, антропологічний принцип (що вимагає вивчати свідомість безвідривно від людини в цілому), контекстуально (зважати на зміни свідомості в культурно-історичних і соціокультурних контекстах) і суб'єктивність.

У сучасній постнекласичній інтерпретації свідомість (як і психіка в цілому) постає як складна самоорганізаційна система, а також як реальність особливого ґатунку – суб'єктивна, динамічна, багатовимірна. Одним із важливих методологічних ресурсів постнекласичного ідеалу раціональності є трансдисциплінарність дослідження феномену свідомості. А це означає, що конструктивну роль у розкритті суб'єктивної природи свідомості і вивченні її культурно-історичної мінливості відіграє гуманітарна методологія, реалізована, зокрема, в лоні принципів, настановлень і нормативів культурно-аналітичного підходу.

Ключові слова: *методологія, некласична раціональність, свідомість, суб'єктивність, постнекласичний ідеал раціональності, культурно-аналітичний підхід, трансдисциплінарність.*

ANNOTATION

Marina Guseltseva.

Consciousness as a problem of psychology: post-non-classical interpretation.

The content of the paradigm of consciousness in psychology changed along with a change in the ideals of rationality. In classical psychology consciousness was identical with the psyche, it was studied as an isolated reality through a methodology borrowed from natural science. In non-classical psychology the problem of consciousness was on the periphery of psychological research and methodological strategies that allowed to study the subjective nature of consciousness had latent development at this stage. The turn to the phenomenon of consciousness occurred at the post-non-classical stage of the development of psychology. It was formed under the influence of global socio-cultural transformations of the present, as well as the achievements of cognitive science and neuroscience. In the light of the post-non-classical ideal of rationality, a fluid, labile, procedural, supercomplex and multidimensional nature of consciousness was discovered and her research required the search for new research strategies. At the post-non-classical stage of psychology the problem of studying consciousness as a subjective reality became again topical. However this problem could not be solved solely within the framework of cognitive approaches and achievements of neuroscience. The post-non-classical interpretation of consciousness presupposed transdisciplinarity (allowing to unite the science and humanitarian approaches to the phenomenon of consciousness), processuality and multidimensionality, the anthropological principle (requiring the study of consciousness outside of separation from the person as a whole), contextuality (changes in consciousness in cultural, historical and sociocultural contexts) and subjectivity.

In modern post-non-classical interpretation consciousness (like the psyche as a whole) appears as a complex self-organizing system, as well as subjective, dynamic and multidimensional reality. One of the important methodological resources of the post-non-classical ideal of rationality was the transdisciplinary study of the phenomenon of consciousness. An important role in the disclosure of the subjective nature of consciousness and the study of its cultural and historical variability is played by the humanitarian methodology implemented, in particular, in the cultural-analytical approach.

Key words: *methodology, post-nonclassical rationality, consciousness, subjectivity, cultural-analytical approach, transdisciplinarity.*

Переклад з російської професора А.В. ФУРМАНА (з дозволу автора)

Надійшла до редакції 15.05.2018.
Підписана до друку 05.08.2018.

Бібліографічний опис для цитування:
Гусельцева М. Свідомість як проблема психології: постнекласична інтерпретація / Марина Гусельцева // Психологія і суспільство. – 2018. – №3–4. – С. 51–66.